

УДК 316.63

Володіна К.О.

СУСПІЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ДІЯ

У пропонованій статті проаналізована суспільна активність як соціальна дія на основі наукових робіт класиків та сучасників соціології. Визначено складові соціальної дії в контексті суспільної активності з наведенням реальних історичних прикладів. Подано тлумачення поняття «суспільна активність» у дослідженнях співвітчизників.

Ключові слова: *суспільна активність, соціальна дія, соціальна взаємодія, індивід, мотив, суспільнісні відносини, громадянська особистість.*

В предлагаемой статье проанализирована общественная активность как социальное действие на основе научных работ классиков и современников социологии. Определены составляющие социального действия в контексте общественной активности с указанием реальных исторических примеров. Подано толкование понятия «общественная активность» в исследованиях соотечественников.

Ключевые слова: *общественная активность, социальное действие, социальное взаимодействие, индивид, мотив, суспільнісні отношения, гражданская личность.*

The present article analyzes social activity as a social action on the basis of scientific works of the classics and contemporary sociology. The composition of social action in the context of social activity-guided real historical examples. Posted interpretation of the concept of "social activity" in the research fellow.

Key words: *social activity, social action, social interaction, the individual motif suspilnisni relationships, civic identity.*

Наявність суспільної активності є природним результатом розвитку громадян своєї країни. Вимірами громадянської активності сьогодні займаються численні інституції, за даними яких існуючий показник змінюється в залежності від соціально-політичної ситуації, економічного розвитку держави, стану права та захисту свобод, розвинутого апарату судової системі та показників діяльності правоохоронних органів тощо. Даний феномен намагалися пояснити зарубіжні та вітчизняні науковці, визначаючи його передумови та складові суспільної активності. Суспільна активність індивіда або

індивідів – це соціальна дія, яка має певні характеристики. Щоб визначити сутність суспільної активності як соціальної дії, необхідно проаналізувати теоретичні засади суспільної активності в роботах класиків соціологічної думки.

Дослідженням суспільної активності займалися вчені різних напрямків. Цю проблему у філософському контексті розглядали Ю. Хабермас, З. Бауман, Е. Тофлер, акцентуючи увагу на варіантах розвитку громадської активності і виділяючи для цього раціональні шляхи; представники психологічного напрямку соціології Г. Тард, Г. Лебон вивчали суспільну активність як неосмислену дію, прищеплену впливом натовпу; традиційний аспект суспільної активності розкрито у роботах П. Сорокіна та М. Вебера; структуру суспільної активності як соціальної дії досліджено Т. Парсонсом, Ф. Тьонісом, Дж. Хомансом, В. Парето. Ряд сучасних дослідників присвячували і продовжують присвячувати наукові роботи вивченню суспільної активності як соціологічного феномену, наприклад, В. Хмелько, Е. Якуба, А. Леонтьєв, С. Москвичев, В. Вербець, В. Степаненко, О. Плига, В. Бега, Г. Мирошниченко, Л. Снігур, Л. Корінна, М. Боришевський, Л. Шангіна, Т. Безверха, Д. Акімов та ін.

Метою даної статті є аналіз суспільної активності як соціальної дії в контексті соціологічної думки.

Поведінка людини має пряму залежність від того середовища, в якому проживає. Соціальне середовище формує людину, коригуючи її біологічні інстинкти та генетичні схильності. Соціальні настрої, атмосфера соціального буття передаються за допомогою соціальної взаємодії, яка, в свою чергу, є системою взаємообумовлених соціальних дій, що характеризуються циклічністю, провокуючи причину дії і відповідь агентів відносно один одного. Тобто, соціальна дія – це основа соціальної взаємодії, яка орієнтована на відповідь інших суб'єктів взаємовідносин [1, с. 625].

У теорії соціальної дії М. Вебер виділяє такі типи дії: цілераціональна, ціннісно-раціональна, традиційна та афективна. Кожна з цих дій співвідноситься із суспільною активністю.

Так, цілераціональна або суспільно спрямована дія представляє таку дію, яка осмислено орієнтована на встановлений порядок та припускає відповідну реакцію [1, с. 628]. На практиці даний тип дії реалізується через суб'єктивне розуміння індивідом навколишньої дійсності. Суспільна активність може проявлятися через акцію протесту (наприклад, марш мільйона чорних чоловіків, що пройшов у м. Вашингтоні у 1995 році з метою розкритикувати дії влади щодо ведення соціальної політики), яка є цілераціональною дією, оскільки

орієнтована на існуючий порядок (протест мав мирний характер), усвідомлена (чорне населення чоловіків усвідомлювало мету, умови проведення акції, можливі наслідки) та передбачає реакцію (зміна курсу соціальної політики). Якщо соціальна активність має негативний характер, вона також вважатиметься цілераціональною дією, тому що в її основі лежить той самий механізм: суспільно орієнтована спрямованість, усвідомленість, очікування реакції. Прикладом такої суспільної активності можуть виступити масові протиправні дії (наприклад, бунт у м. Детройді 1967 року, коли відбулися масові заворушення).

Ціннісно-раціональна дія, за М. Вебером, орієнтована на певні цінності та сферу, у якій такі цінності розділяються [1, с. 628]. Сміслова орієнтація такої дії спрямована на задоволення особистих, а не колективних інтересів. У застосуванні до суспільної активності ціннісно-раціональна дія має прояви, наприклад, в інституті волонтерства. Якщо індивід займається волонтерською діяльністю або іншими суспільно-корисними справами з індивідуальної позиції, він це робить на добровільних засадах прояву суспільної активності, але для задоволення саме власних інтересів. Схема волонтерської діяльності виглядає так: за свою добровільну і безкоштовну працю волонтер все ж отримує винагороду у формі досвіду, рекомендацій від суспільних організацій, корисних знайомств, набутих навичок тощо. Ціннісно-раціональна дія М. Вебера є втіленням теорії соціального обміну Дж. Хоманса, згідно з якою дії, що мали успіх в минулому, скоріше за все повторюватимуться у майбутньому [2, с. 102].

Традиційна дія представляє таку дію, що формується під впливом узвичаєних шаблонів, які підлягають критиці і є частиною суб'єктивної реальності колективної свідомості суспільства [1, с. 628]. Наслідування традиційних зразків поведінки, котрі закріплені в культурній традиції, пов'язані з впливом вірувань на соціальні, політичні та господарські інститути. Так, Сорокін П.О. наводить такий приклад впливу вірувань на суспільну взаємодію. Якщо держава не мала традицій рабських вірувань, то вона не зможе довго утримувати власних рабів, навпаки, якщо у народі протягом століть склалися вірування про неминучість відносин раб – господар, то навіть з уведенням конституції та розвинутої системи права у такій державі рабство не зникне повністю [3, с. 152]. Прикладом може бути кастова система Індії. Щодо України, то під впливом комунізму у скрутному становищі знаходяться традиції приватної ініціативи, народної культури, способів прояву суспільної активності.

Для реалізації афективної дії у розумінні М. Вебера індивід повинен мати певний емоційний стан. Орієнтація дії актора у такому випадку не є усвідомленою і піддається впливу [1, с. 629]. Наприклад, так званий феном «соціального зараження», яке здійснюється під впливом навіювання і виражається в наслідуванні колективних дій [4, с. 145]. Міркування М. Вебера та Г. Тарда дещо розходяться у визначенні базових складових афективної дії. Згідно Г. Тарду соціальне зараження, що призводить до афективної дії М. Вебера, у своєму підсумку формує всю соціальну взаємодію, оскільки виступає як ідеологія та впливає на свідомість. У веберівському розумінні афективну дію натовпу не можна зіставити з діями людей як народу або громадян, тому що дії останніх обумовлені цілями, цінностями або традиціями, але ніяк не емоційним станом, властивим безликому натовпу. Зараження в натовпі і ідеологічний вплив – це, за М. Вебером, різні аспекти соціальної взаємодії [1, с. 626]. В рамках даних підходів прояви суспільної активності дещо залежать від афективної дії. Проте, щоб громадяни заразились ідеєю в тардівському значенні, вони повинні мати передумови всіх типів дій, що виділяє М. Вебер, окрім афективної. Таким чином, емоційний компонент виникнення суспільної активності носить другорядний характер.

Важливий внесок в розроблення теорії соціальної дії зробив Т. Парсонс, який розробив та пояснив структуру соціальної дії. Кожна соціальна дія складається з однакового набору елементів, необхідних для її реалізації:

- агент соціальної дії;
- мета, за ради якої здійснюється дія;
- наявність зовнішньої ситуації, в якій застосовується дія.

Ситуація відрізняється від мети тим, що вона не підвладна індивіду та виникає у вигляді зовнішніх умов. Проте ситуація може контролюватися індивідом, або не контролюватися;

- спосіб взаємодії між індивідами, що має нормативну орієнтацію, тобто індивід у своїй діяльності орієнтується на суб'єктивну систему норм та правил.

Соціальні дії вчиняються акторами під впливом об'єктивних обставин, які представляють собою деякі соціальні групи або окремих індивідів (соціальні об'єкти), або цінності матеріальної і духовної культури (несоціальні об'єкти) [5, с. 425-431].

Цінність теорії Т. Парсонса для дослідження суспільної активності полягає у визначенні мотиваційної та ціннісної орієнтації індивіда. В основі мотиваційної орієнтації лежать потреби актора. За

допомогою громадської діяльності людина зазвичай задовольняє свої потреби в комунікації, самовираженні, захищає свої інтереси, відстоює права, висловлює власну думку. Ситуація сучасної України є прикладом суспільної активності без мотиваційної основи: різні джерела досліджень показують, що суспільство не усвідомлює можливостей суспільної активності і пасивно взаємодіє з владними інстанціями.

Теорія Т. Парсонса передбачає орієнтацію соціальної дії на певні норми та стандарти. Для досягнення мети індивід орієнтується на очікування інших індивідів у відповідності з груповими нормами. Якщо в країні склалися негласні норми поведінки щодо прояву незадоволеності громадськості діями влади, тоді в своїй соціальній діяльності актори будуть орієнтуватися на такі норми (наприклад, страйк, пікет, революція тощо). Всі елементи дії стають соціальними через процес взаємодії, що переростає в суспільні відносини.

Суспільна активність представляє собою спільні дії, що по своєму значенню орієнтовані на дії інших індивідів та співвідносяться з ними. Такі дії Ф. Тьоніс називає «суспільними відносинами», в основі яких знаходиться раціональний обмін. Суспільні відносини можливі між незнайомими, чужими один одному індивідами, які усвідомлено приймають в них участь. Сутністю таких відносин є усвідомлення акторами цінності, яку вони можуть отримати один від одного в процесі взаємодії. Осмислення, прийняття та використання даної цінності дозволяє говорити про раціональну структуру соціальної взаємодії.

Вступаючи в соціальну взаємодію шляхом прояву суспільної активності, індивіди орієнтуються не лише один на одного, але й на державу як колективний орієнтир. Тому соціальне ціле складається з індивідуальних частин, які взаємодіють між собою. Відмінність рівня та способу прояву суспільної активності в різних суспільствах – це відмінність характеру взаємодії соціальних частин з цілим (наприклад, взаємодія етнічних груп та держави), в основі яких знаходяться мета та засоби її досягнення [6, с. 305, 307].

Сукупність повторюваних у часі соціальних взаємодій утворює систему соціальних відносин. Суспільство як налагоджену систему розглядає В. Парето. Система, за автором, постійно знаходиться у стані поступово порушеної і відновлюваного рівноваги. Зміни в одній частині системи негайно передаються іншій її частині, і вся система приходить в рух, поки знову не відновиться «динамічна рівновага». В. Парето розглядає економіку як підсистему соціальної системи. Економічна система, на його думку, складається з особливих молекул – людей, що приводяться в рух потребами і раціональними

інтересами, зустрічаючи перешкоди на шляху до досягнення економічно бажаної мети. Соціальна система є більш складною. У соціальному дії беруть участь людські індивіди, наділені почуттями. Саме почуття, зумовлені психічним складом індивідів, – головна пружина, що приводить в рух всю систему.

В. Парето поділяв соціальні дії на логічні і нелогічні, а щоб знайти критерій їх розрізнення, розкладав дію на її складові елементи – дія, яку можна спостерігати ззовні, її раціональне обґрунтування (яке зазвичай дається заднім числом), психічний стан дійової особи. Остання розглядалася як та постійна величина, що лежить в основі дії, яка визначає її характер. Психічний стан індивіда В. Парето вважав «об'єктивною» основою соціального феномена [7, с. 37, 44-46]. Якщо в теорії Ф. Тьоніса індивіди співвідносять свої дії з іншими акторами, то у В. Парето в дослідженні основи соціальної дії велике значення відводиться психологічним установкам, через які пояснюється «нелогічність» деяких дій. «Нелогічні» дії обумовлені особливою логікою почуттів. На відміну від логічних вони є результатом не свідомих міркувань, а чуттєвого стану людини, ірраціонального психічного процесу. «Логічні» дії керуються не почуттями, а розумом і регулюються нормами. Вони характерні для діяльності в області економіки, науки, політики, суспільної активності. Витрати енергії логічних дій адекватні їх цілям [7, с. 47].

Перетворив соціальну дію у невід'ємну складову суспільної активності німецький філософ Ю. Хабермас, визначивши, що суспільна активність – це прагнення людей до самоідентифікації через членство в спільнотах; засіб комунікації в політично і технологічно ускладненому світі. Саме за допомогою такої активності здійснюється зв'язок між живим світом і системою Ю. Хабермаса, здійснюючи регулятивну функцію останньої (тобто, по суті, між громадськими та державними утвореннями). Значимість цього, на думку філософа, доводиться відомими даними про зростання впливу суспільної активності, зниженням значущості традиційних політичних інститутів – партій, зростанні корпоративності, популярності теорій плюралістичних демократій і появою надій на особливу роль різних соціальних і суспільних утворень, як носіїв нового політичного впливу [8, с. 115].

Верхівкою суспільної активності, за Ю. Хабермасом, є створення раціонального суспільства. Під раціональністю він розуміє усунення бар'єрів, що спотворюють комунікацію. В більш широкому розумінні вона означає систему комунікацій, в якій ідеї представляються відкрито і захищаються від критики, а за допомогою аргументації досягається узгодження. Стабільно діюче громадське

суспільство утворюється там, де суспільна активність має повсюдний характер: громадяни діють згуртовано і вміють доступно виражати свої потреби. Досягнення «ідеальної мовної ситуації», за Ю. Хабермасом, є тим, чого прагне суспільна активність. «Це ситуація, в якій не сила, не влада, а аргумент святкує перемогу. Чим переконливіше аргумент, тим ближче до істини підходять ті, хто говорять. Аргументи, що витікають із дискурсу є істинними. Дискурс – це така форма комунікації, яка виведена за межі контексту досвіду та дії і структура якої переконує нас, що рекомендації, попередження й ствердження є ексклюзивним об'єктом дискусії, а також її учасники, так само як і теми, нічим не обмежені; що не використовується ніяка інша сила, окрім найкращого аргументу, і що всілякі мотиви, за виключенням спільного прагнення до істині, виключені» [8, с. 76-77].

На основі аналізу викладених вище наукових досягнень можемо визначити компоненти соціальної дії, що лежить в основі суспільної активності:

1. Орієнтація на інших індивідів та певна очікувана реакція від них на вчинені дії;
2. Положення держави як колективного орієнтиру;
3. Наявність мотивації в соціальній дії;
4. Наявність умов, в яких проходить соціальна дія (складена поколіннями система традицій або вірувань, законодавча база тощо);
5. Логіка соціальної дії, тобто відповідність дії встановленим соціальним нормам;
6. Цілеспрямованість суспільної дії, що виражена суспільною активністю.

Сучасні вітчизняні науковці дають різноманітні значення поняттю «суспільна активність», акцентуючи увагу на різних її складових.

Так, маркетолог Д.І. Акімов суспільну активність відносить до важливої складової соціальної активності та визначає її як діяльність людей, що пов'язана із здійсненням суспільних функцій у тих сферах життя суспільства, які не можуть регулюватися або реально не регулюються державою [9, с. 15].

Спеціаліст з державного управління Т.В. Безверха, розглядає суспільну активність як внутрішнє прагнення до діяльності, що спрямоване на здійснення будь-якої суспільної мети, як важливу умову розвитку державотворення; акцентує увагу на залежності рівня громадянської активності від стану розвитку змісту національної ідеї [10, с. 10].

Суспільна активність, за Л.І. Шангіною, – це накопичення досвіду реальних соціально-значимих справ, участь у суспільних

об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян та зміцнення правопорядку [11, с. 32].

Науковець М.Й. Боришевський окрім визначення поняття суспільної активності, додає ще фактори і специфіку багатопланової обумовленості громадянської активності людини. М.Й. Боришевський суспільну активність особистості, як і громадянську позицію та громадянську ідентифікацію, характеризує як вияв громадянської спрямованості, яка є стійкою сукупністю мотиваційних утворень, що спрямовують активність особистості в русло суспільно-значущої діяльності. Він вважає, що громадянська спрямованість є важливою умовою та складовою відносин особистості й держави у ракурсі проблеми громадянської самоідентичності, свідомості та самосвідомості [12, с. 35].

Л.В. Корінна включає суспільну активність, як і громадянську відповідальність, повагу до громадянських прав і обов'язків, громадянську свідомість, потребу в громадянських діях і вчинках, почуття патріотизму, етнічну толерантність, громадянську честь і гідність, політичну культуру, до загальної структури громадянських цінностей, в якості важливого компонента [13, с. 113].

Л.А. Снігур громадянську активність визначає як діяльнісну сферу вияву громадянської особистості, яка складає комплекс громадянських якостей, що характеризують особистість людини як громадянина-патріота, громадянина-професіонала і громадянина-демократа [14, с. 8].

Особливий погляд на форми прояву суспільної активності розробив науковець Г.Г. Мирошніченко, визначивши їх як стихійний або організований протест, обговорення, пропозиції, зауваження щодо проекту в письмовому, усному або будь якому іншому інформаційному вигляді [15, с. 32].

Згідно з визначенням В.П. Бега, громадянська активність населення в умовах становлення демократичного суспільна активність населення – це прояв громадянськості шляхом практико-орієнтованої, спрямованої на створення відповідних соціальних умов для розвитку свободи особистості діяльність [16, с. 184].

Згідно з точкою зору О.Б. Плиги, громадянська активність представляє одну із форм суспільної активності, спрямовану на реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадянського життя, яка регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності О.Б. Плига включає: участь у виборах, в об'єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянську

ініціативу, акти громадянської непокори, громадські слухання [17, с. 183].

Отже, сьогодні в науковій думці не існує єдиного визначення суспільної активності, але прояв даного феномену активно вивчає вітчизняна та зарубіжна соціологія. Питання розвитку суспільної активності в Україні і актуальні, і популярні сьогодні. Актуальність пов'язана з необхідністю участі громадськості у розвитку держави. Популярність же це те, в якому світлі громадська активність представлена громадянам за допомогою ЗМІ, і пов'язана вона, в першу чергу, з побудовою демократичної держави і громадянського суспільства за допомогою преклоніння перед громадською активністю як перед формою, більшою мірою ігноруючи її зміст. Втрата змісту суспільної активності призвела до того, що в прагненні підвищити показник громадянської участі, державою створюються різні законодавчі акти, які не беруть до уваги важливі умови існування змісту для розвитку його форми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; [пер. с нем.] / – М. : Прогресс, 1990 г. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
2. Homans G. C. Social behavior: Its elementary forms / G.C. Homans. – N.Y. : Harcourt, Brace & World, 1961. – 404 p.
3. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин; [пер. с англ.] – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
4. Г. Лебон. Психология толп. Мнение и толпа / Г. Лебон, Г. Тард. – М. : Институт психологи РАН, Издательство «КСП+», 1998. – 416 с.
5. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс; [пер. с англ.] – 2 изд. – М. : Академический Проект, 2002. – 880 с.
6. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис; [пер. с нем.] – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 456 с.
7. Парето В. Компендиум по общей социологии / В. Парето; [пер. с итал.] – 2 изд. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 511 с.
8. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас; [пер. с нем.] – М. : АО «КАМІ», 1995. – 174 с. – (Московские лекции и интервью).
9. Акимов Д.И. Социальный маркетинг / Д.И. Акимов. – К. : Наукова думка, 2008. – 144 с.
10. Безверха Т.В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія

державного управління» / Т.В. Безверха. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

11. Шангіна Л.І. Громадянська активність середнього класу. Оцінка важливості громадянської активності / Л.І. Шангіна // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 30 – 45

12. Боришевський М.Й. Розвиток громадянської спрямованості особистості: монографія. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 187 с.

13. Корінна Л.В. Формування громадянських цінностей старшокласників як категорійно-понятійна проблема / Л.В.Корінна // Вісник Житомирського університету. – 2004. – № 14. – С. 110-113.

14. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: автореф. дис. д-ра психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.А. Снігур. – К., 2005. – 32 с.

15. Мирошниченко Г.Г. О концепции и структуре открытого гражданского общества / Г.Г. Мирошниченко // Материалы Всемирной этической дискуссионной конференции «Человек Будущего». – Тула, 2005. – Т. 2. – С. 31-35.

16. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / за наук. ред. В.П. Бега. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 679 с.

17 Плига О.Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні / О.Б. Плига // Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Право. – 2008. – № 819. – С. 182-185.